

УДК 821.161.2 : 82-6 (092 П. Куліш)

КІРАЛЬ С. С.

ПАНЬКО КУЛІШ І ЙОГО ТВОРЧІСТЬ У ЛИСТУВАННІ ТРОХИМА ЗІНЬКІВСЬКОГО З БОРИСОМ ГРІНЧЕНКОМ

У статті на матеріалі епістолярного діалогу Т. Зіньківського й Б. Грінченка показано ставлення адресантів до постаті видатного українського письменника, громадсько-культурного діяча П. Куліша, проаналізовано їх оцінки окремих творів та збірок митця, зокрема «Досвітки».

Ключові слова: епістолярій, реценція, історія літератури, дискурс, біографічний нарис.

Слушно зауважує Михайлина Коцюбинська, що епістолярні тексти немовби «машина часу переносять тебе до живих людей, у вир минулих подій і почуттів» [11, 19]. Отож зрозумілим є те, чому за останнє десятиліття епістолярій українських письменників, громадсько-культурних діячів не лише щедро публікується, а й стає об'єктом уважного наукового вивчення. Згадати б розвідки Л. Вашків, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Г. Мазохи, Н. Миронець, Л. Морозової, І. Старовойтенко, М. Степаненка та ряду інших учених. Листи розглядаються у працях згаданих дослідників під різним кутом зору.

Щодо епістолярного діалогу Трохима Зіньківського й Бориса Грінченка, то він цікавий у багатьох аспектах, адже читач часто заново «відкриває» і Б. Грінченка, і, на жаль, малознаного широкому загалові напрочуд талановитого, всесторонньо обдарованого письменника, фольклориста, мовознавця, громадсько-культурного діяча Т. Зіньківського. Народившись у Бердянську, одному з найбільш зрусифікованих південних міст України, він, за влучним спостереженням В. Шевчука, став «виразним носієм національної ідеї», предтечею теорії українського націоналізму [23, 221], а у сприйнятті Д. Павличка (есе «Поклон Трохимові Зіньківському») є

«найавторитетнішим мислителем України», «одним з перших після Шевченка політичним борцем за нашу державність. Його маніфест «Молода Україна, її становище і шлях» – твір наповнений блискавками, що провіщають появу «Самостійної України» Міхновського, але має він своє особливе сучасне звучання, ніби написаний тепер, коли українська інтелігенція знову «розбилась на ворожі табори» [20, 827].

Проблема національно свідомої української еліти була й залишається центральною в націєтворчому дискурсі, у якому П. Куліш, Т. Зіньківський, Б. Грінченко посідають особливі ніші. Їхні думки, спосіб мислення, їхня щира й віддана любов до свого народу й України служать взірцем для наших сучасників, тому й затребувані, бо, як справедливо наголошує Д. Павличко, «нам треба задуматися над причинами того, що сучасна українська інтелігенція, яка спромоглася створити Народний Рух, зіграла провідну роль в проголошенні й відновленні української держави, за двадцятилітнє життя в рідній державі, струхлявіла, зганьбилася службою нині владуючим малоросам і хахлам, практично зреклася заповітів помаранчевого Майдану. [...]»

Правду пише Трохим Зіньківський про нашу нинішню інтелігенцію, нічим не об'єднану, відірвану від народних демократичних традицій, закохану у свої звання й титули, [...] а найголовніша його праця «Молода Україна, її становище і шлях» мала би бути на столі у кожного нашого вчителя і письменника, наче священний біблійний текст. Важко повірити, що цей чоловік мав тільки тридцять років. Він пише так, ніби прожив усе наше нещасливе тисячоліття від Київської держави до кінця XIX століття, ні, пише так, ніби живе поміж нами сьогодні» [20, 828].

Коли прийшов у світ Т. Зіньківський (народився в рік смерті Тараса Шевченка), П. Кулішеві, знаному громадсько-культурному діячеві, авторові ряду визначних художніх творів, йшов уже 42 рік. І для Т. Зіньківського, і для Б. Грінченка П. Куліш, як і Т. Шевченко, був незаперечним авторитетом. Так, наприклад, читання в юності «Чорної ради» П. Куліша й «Кобзаря»

Т. Шевченка справили на Т. Зіньківського незабутнє враження, про що згодом він оповість Б. Грінченку. Можна упевнено стверджувати, що саме ці дві книжки й навернули згодом молодого бердянця до відданого служіння українській справі. Отож зрозуміло, що постать П. Куліша (вихід його праць, творів, громадсько-культурна діяльність) не сходила з життєвого горизонту як Т. Зіньківського, так і Б. Грінченка, автора відомого біографічного нариса про П. Куліша [5]. У зв'язку з цим цікаво простежити рецепцію постаті П. Куліша Т. Зіньківським та Б. Грінченком у їх епістолярному діалозі.

Нами опубліковано 106 збережених листів (59 листів і одна поштівка Т. Зіньківського і 49 листів Б. Грінченка), які охоплюють 1885–1891 рр. (1891 рік – рік смерті Т. Зіньківського, життя письменника обірвалося незадовго до його тридцятиріччя) [3].

За нашими підрахунками ім'я П. Куліша згадується у листах 17 разів, посідаючи другу позицію після Т. Шевченка (згадується 37 разів). Т. Шевченко здебільшого фігурує в листах як незаперечний авторитет, до якого адресанти апелюють тоді, коли виникає якийсь спірне питання щодо мови чи у зв'язку із вшануванням його пам'яті, виданням творів. П. Куліш же постає як живий учасник тогочасного літературно-громадського життя.

Згадку про П. Куліша зустрічаємо вже у першому листі Т. Зіньківського від 16 січня 1885 р., написаного у Шполі (нині Черкаська область), де він проходив військову службу. Т. Зіньківський повідомляє, що від М. Комарова, з яким знався особисто, довідався про те, що «...печатається «Дзвін» и «Байда» Кулиша». Ймовірно, що саме М. Комаров розповів Зіньківському про дозвіл київського цензора на видання збірки П. Куліша «Дзвін». З невідомих причин вона не побачила світ у 1885 р. Уперше опублікована лише в 1893 р. [14], про що докладно пише Є. Нахлік у коментарях до двотомника творів П. Куліша [15, Т.1, 686 – 690].

Чи, наприклад, Б. Грінченко в листі до Т. Зіньківського від 14 квітня 1885 р. інформує, що в Харкові продається «Байда» П. Куліша. Т. Зіньківський перебував натоді в літніх військових таборах у Житомирі і

лише 26 травня відповів Грінченкові, що «Байди» ще не читав, «хотів тут купити, та не знаю, чи є, бо заходив раз у книгарню – заперта з причини слабости книгаря» [3, 40]. Чи купив Зіньківський цю книжку П. Куліша і чи прочитав її, то достеменно невідомо, оскільки в подальших листах ні Б. Грінченка, ні Т. Зіньківського цей факт не згадується. Зазвичай вони обмінювалися своїми враженнями від прочитаних художніх творів та літературних часописів. Водночас це дає право стверджувати, що обидва адресанти пильно стежили за творчістю П. Куліша, бо у листі від 20 липня 1885 р. Б. Грінченко із захватом пише про збірку «Досвітки»: «Ты читал «Досвітки» Кулиша? Прочти еще раз. Какая прелесть! Да, он был немалым поэтом и отрекся от этого! Будут ли в новом издании его стихотворений пьесы, помещенные в «Досвітках»? [3, 43]. Цей уривок з листа цікавий не лише тим, що його автор небезпідставно й об'єктивно високо оцінює П. Куліша як поета, а й тому, що тут зафіксовано «живі цюхвилинні деталі і переживання» (М. Коцюбинська) Б. Грінченка не лише як читача, а й початкуючого поета. Впадає в око неабияка емоційність висловлених почуттів, позначених на письмі знаками оклику і запитання. Так, скажімо, речення «Ты читал «Досвітки» Кулиша?» свідчить, що Т. Зіньківський читав цю збірку й ділився своїми враженнями з Б. Грінченком (листа такого змісту нами, на жаль, не виявлено). Бо, й справді, зачарований поезіями «немалого поета» П. Куліша Б. Грінченко настійно просить свого адресата прочитати цю збірку вдруге, яка, на його глибоке переконання, цього варта. Отож Б. Грінченко із захватом вигукує: «Какая прелесть!» і водночас із сумом додає: «Да, он был немалым поэтом и отрекся от этого!». Щодо «зречення» П. Куліша, то Б. Грінченко мав на увазі той факт, що після появи першого видання збірки «Досвітки. Думи і поеми» (Петербург, 1862) П. Куліш на довгий час закинув віршування, адже друге доповнене київське видання «Досвіток» побачило світ лише 1876 р.

Цей захоплено-емоційний відгук підтверджує справедливність критичних зауважень рецензентів на першу збірку Б. Грінченка «Пісні

Василя Чайченка» (1885) щодо впливу на її автора «поетичного почерку» П. Куліша. Свою збірку Б. Грінченко надіслав Д. Мордовцю, М. Комарову, Д. Багалію, В. Александрову, О. і П. Єфименкам, Д. Пильчикову, М. Лободовському, Є. Трегубову. Всі вони в листах до Б. Грінченка загалом прихильно відгукнулися про збірку [7, ф. III, од. зб. №№37048, 38787; ф. 170, од. зб. №120]. Так, наприклад, О. Єфименко писала: «Большое спасибо Вам за то хорошее чувство, с каким я читала некоторые из «Песней» В. Чайченка. Я довольно требовательна – избаловала себя немножко и не часто испытываю то чувство, о котором говорю» [7, ф. III, од. зб. №37048, лист недатований, імовірно, лютий – квітень 1885 р. – С.К.]. З'явилися рецензії на це видання і в київській «Заре», «Харьковских губернских ведомостях», львівському «Ділі». Рецензенти небезпідставно закидали поетові наслідування Т. Шевченка, а М. Комаров, наприклад, зазначав, що деякі твори у цій збірці навіяні й поезіями П. Куліша [9, 14].

Варто звернути увагу й на те, що Б. Грінченко не випадково міркує-запитує: «Будут ли в новом издании его стихотворений пьесы, помещенные в «Досвітках»? Під «п'єсами» Б. Грінченко мав, очевидно, на увазі поеми «Настуся» й «Великі проводи», адже драматичні твори П. Куліша «Байда, князь Вишневецький», «Цар Наливай» і «Петро Сагайдачний» вперше побачили світ 1900 р. в Харкові, а «Хуторянка» – 1877 р. в Чернівцях. Нове видання «Досвіток» побачило світ 1897 р. в Харкові вже після смерті П. Куліша й містило ці поеми.

У питанні-прогнозі Б. Грінченка звучить тривога про цілком реальну загрозу заборони царською цензурою саме цих творів, адже відомо, що першопублікація поеми «Великі проводи» на сторінках журналу «Основа» рясніє численними купюрами. У другому й третьому виданні «Досвіток» поема «Великі проводи» теж друкувалась із значними купюрами [15, 651]. Отож побоювання Б. Грінченка були небезпідставні, адже у «Досвітках», як слушно зауважує авторитетний кулішезнавець Є. Нахлік, «провідною ... є тема боротьби українського народу проти чужоземного поневолення і

феодалного гноблення, патетика уславлення козаччини, вираження національної туги за героїчним та ідилічним минулим, уболівання за долю рідної мови, народних звичаїв та обрядів» [19, Т. 2, 148]. Тому стає зрозумілим, чому Б. Грінченко так високо ставив цю збірку П. Куліша, чому радив-просив свого друга читати її ще раз: «національна туга», «уболівання за долю рідної мови» й героїчна віковична боротьба українського народу за своє визволення з-під влади чужинців різних мастей були в постійному полі зору обох, до цих питань вони звертатимуться не раз у своїй художній творчості та публіцистиці.

Як відомо, у біографічному нарисі «П. А. Кулиш» [У книжкових фондах Національної бібліотеки України імені В.Вернадського зберігається примірник цього нарису з дарчим надписом Б.Грінченка: «Дорогому Товаришові А. Ю. Кримському. Автор» (шифр Ви 4378). – С. К.] (Чернігів, 1899) Б. Грінченко, характеризуючи творчість письменника, розглядає збірку «Досвітки» (1876) не лише в контексті української поезії ХІХ ст. (ставить її на друге місце після «Кобзаря» Т. Шевченка), а й звертає увагу на її національно-патріотичну наснаженість. «Досвітки» П. Куліша як «лучший сборник малорусской поэзии», стверджує Б. Грінченко, завжди матиме свого вдячного українського читача, оскільки «весь этот небольшой томик – это поэтическое воззвание к пробуждению от духовного сна» [5, 15].

У листі від 27 лютого 1888 року Б. Грінченко згадує про цікавий і показовий випадок з історії видання другого випуску альманаху «Складка», редактора якого В. Александрова «з-за одного твору Куліша тягано на розпитки, і вийшла така нісенітниця! Та хай хому цур» [3, 86]. Суть цієї «тяганини», про яку Б. Грінченко згадує лихим словом, розкриває В. Самійленко. У статті-спогаді «З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст.» він так описує цю історію: «До «Складки» долучив він [В. Александров. – С. К.] іще рукопис поеми Куліша «Дума про курку з курчатами». В листі ж до мене, доданому до цієї посилки, писав, що «Думу» він гадає друкувати у другому випуску «Складки». Але що Куліш дуже

негарно виставляв у поемі українське козацтво, то він значно переробив Кулішів текст і посилав мені цю поему у двох текстах а regarde [для перегляду (*фр.*). – *С. К.*] і просить мене додати свою думку про його правки, але не дуже кому показувати цю поему. В тім же листі писав він, що цензура заборонила йому збірку народних пісень за те, що там у якійсь пісні зустрілося слово «Україна», і що він знов подає таку ж збірку через одеську цензуру. «Хоч би цензорів очі засліпило, щоб він таки дозволив її», – писав мені Александров. Це все, книжки й писання, було в пакунку, який я мав одержати на двірці залізниці. І от я ледве дістав цей пакунок, як до мене приступили два жандарми, арештували мене «на гарячому вчинку» [...].

Довідався я потім, що й Александрова тягали жандарми за «Курку з курчатами» й листування зі мною, йому інкриміновано, що він розбещує молодіж, що дозволяє собі, будучи людиною такого поважного віку і в «чинах», писати якомусь «студентишке» такі вирази – «хоч би цензорів очі засліпило» й т.д. [22, 590 – 593].

Навчаючись у юридичній академії в Петербурзі, найпрестижнішому військовому закладі, Т. Зіньківський виношує мрію про заснування українського друкованого органу – щоденної газети чи тижневика, бодай російською, на кшталт Кулішевої «Основи». На жаль, ініціатива молодого курсанта не знайшла підтримки серед старшого покоління української інтелігенції, зокрема Д. Мордовця.

Б. Грінченко цілковито схвалив ідею Т. Зіньківського. Влітку 1885 р. ще задовго до цього, він теж обговорював це питання з Д. Мордовцем, але останній сумнівався у можливості такого видання. Він віддавав перевагу «москалям та їх журналам», з боєм пише Б. Грінченко, а взятися за таку річ у нього не вистачало снаги, а, можливо, й бажання. Така «патріотична» поведінка Д. Мордовця обурила Б. Грінченка, який різко негативно висловлюється про полемічний відгук Д. Мордовця «За крашанку – писанка. П. Ол. Кулішеві» [18] на книжку П. Куліша «Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 р.» (Л., 1882).

У зв'язку з цим Б. Грінченко пригадав статтю Д. Мордовця «Печать в провинции», опубліковану 1875 року, де її автор «прилюдно зрікався усього українського». Адже у статті Д. Мордовця обстоюється необхідність нібито обов'язкової концентрації всього цінного у великих містах. Українській провінційній пресі та друкові автор присвятив окремий розділ (шостий). Серед вагомих провінційних видань у Росії з українських він називає тільки збірники В. Антоновича і М. Драгоманова (Историческія песни малорусскаго народа. – К., 1874. – Т. I. – 336 с.; 1875. – Т. II. – 166 с.) та П. Чубинського (Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – 1872 – 1878), твори І. С. Нечуя-Левицького, переклади М. Старицького.

Із таких антиукраїнських засад Д. Мордовець розглядає і перспективи української мови, літератури, національності загалом. Українська література трактується ним як література провінційна, а її представники – як «люди, чувствующие свое бессилие». Він зазначав: «С вопросом о провинциализме печати самым законным и естественным образом был связан другой вопрос, более широкий в этнографическом, национальном и общечеловеческом смысле, – вопрос о законности и исторической неизбежности существования самостоятельной малорусской литературы и малорусскаго литературного языка» [17, № 9, 47]. На думку автора, коли цивілізація в недалекому майбутньому охопить весь світ, то питання про національності буде «отпетым вопросом, чисто этнографическою археологиею», виникне «общий язык цивилизации», задля якого слід пожертвувати «правильностью и красотой своей речи» [17, № 10, 18]. Для слов'янських народів такою мовою, вважає Д. Мордовець, має стати російська (й понині «актуально» звучить ця думка). Він наголошував і на тому, що «с молоком матери всосал украинскую речь» і виховався «не на русской речи», мав честь «принадлежать к числу украинских писателей», визнавав, що чари рідної мови не можуть порівнятися з мовами інших народів, а українська пісня неповторна своєю задушевністю. Але все ж таки твердив: «Все это – дело рефлекса, явление более даже патологическое, чем физиологическое, как для

Худоярхана его родная речь ценнее всех цивилизованных народов вместе взятых, а для киргиза – кибитка ценнее и удобнее всех домов в мире. Но вот рано или поздно кибитка должна уступить дому, а киргиз рано или поздно будет слушать университетский курс, и, всего вероятнее, не на киргизском языке» [17, № 10, 20].

Стаття Д. Мордовця викликала різку критику як у російській, так і в українській пресі. У тому ж таки часописі «Дело» за 1876 р. (№5) Д. Мордовець виступив із статтею-відповіддю «Quos ego», де визнав помилковість своїх суджень. Однак згодом цю одіозну статтю «Печать в провинции» помістив усе-таки у двотомному зібранні своїх праць «Исторические пропилеи» (СПб., 1889). Тому, на думку Б. Грінченка, Д. Мордовець не мав морального права «озватися з своєю «Писанкою» і ляяти Куліша. Чоловіка, котрий єсть один з небагатьох тих, що не кинули рідного діла і до краю несли чи несуть прапор. Кажуть, що колись слав'яне заприсягались словами: «Хай буде мені сором!» Тепер же... Кому тепер не сором? Або: кому тепер сором?

Ех! Нема у нас такого, щоб умів одразу усім дати доброго потиличника, розбуркати сили і погнати могутнім словом до праці: «не йде Апостол правди і науки! А треба його» (підкр. наше. – С. К.) [3, 110].

Т. Зіньківського і Б. Грінченка захоплювала діяльність П. Куліша як видавця, фольклориста, зокрема його «Записки о Южной Руси», а також видані ним твори І. Котляревського [10]. Треба сказати, що обидва побратими високо оцінювали значення творчості І. Котляревського в історії української літератури, про що свідчать окремі «цюхвилинні деталі» (М. Коцюбинська) з їх листів. Так, наприклад, Т. Зіньківський, навчаючись у Петербурзі, разом із членами української громади організували у 1888 р. і панахиду в Ісакіївському соборі до 50 річчя з дня смерті Котляревського: «Там мені в шапку наскидали 52 р. 46 к., з котрих на панахиду пішло 32 р. 60 коп., а останні 20 р. лишились у мене. У нас така думка, що на Шевченкові роковини зібрати ще треба яку суму і сі гроші мусять піти на полагодження

над могильника Котляревському в Полтаві. Там здавна на його могилі стояла пірамідка цегельна з хрестом на шпилі, але, кажуть, хреста вже нема і сама піраміда облупилась та обвалилась. От зтого треба б полагодити, як можно» [3, 111]. І. Котляревський, писав Б. Грінченко у листі до Т. Зіньківського від 17 листопада 1888 р., був своєрідним Рубіконом, бо якби славний полтавчанин «не озвався з новим українським словом, загинула б наша література. Той, хто виконав цю історичну місію, зажив тим собі великої поваги і великої вдячності од усієї української літератури, по результативності діяльності становлю його поруч із Шевченком і думаю, що якби не було Котляревського, не було б Шевченка, а не було б Шевченка, не було б на світі української нації зовсім» [3, 112], – так логічно й науково мудро вибудовує Б. Грінченко свою думку про значення цих видатних митців в історичній долі України.

Наукова діяльність П. Куліша, зокрема як дослідника давньої української літератури, була для Т. Зіньківського незаперечним й авторитетним інтелектуальним фактом. Так, наприклад, він досить критично відгукнувся про книгу М. Петрова «Киевская искусственная литература XVIII в., преимущественно драматическая» [21], яка за своїм науковим рівнем, на думку Т. Зіньківського, нагадувала писання «якого-небудь твердолобого галичанина або бурсака XVIII віку», адже автор «опріч макаронічних бурсацьких драм, сливе, ні словом не пом'янув про те, що було живого в тій літературі». І далі Т. Зіньківський іронічно зауважує: «Ну, хоч би списав у Куліша дещо про Климентія. Тут і мова, сливе, чиста, і зміст живий, цікавий – увесь суспільний побут встає живцем перед нами» [3, 172]. Т. Зіньківський мав на увазі праці П. Куліша «Климентій, украинский стихотворец» та «Обзор украинской словесности. I. Климентий (1859). II. Котляревский (1860)» [12; 13].

Т. Зіньківський і Б. Грінченко сприймали П. Куліша як глибокого й тонкого знавця української мови, а тому часто у своїх суперечках з приводу тих чи інших питань слововжитку, граматичних форм іменників, дієслів

послугувалися прикладами з його творів. Для Б. Грінченка П. Куліш був для тим письменником (сюди ж зачисляв і Т. Шевченка, Г. Квітку-Основ'яненка, Панаса Мирного, І. Котляревського, Є. Гребінку), твори якого написані мовою, заснованою «на лежнях лівобережної мови, і ці засновини панували й будуть панувати в нашій літературі» [3, 114]. Тоді як Т. Зіньківський цілком справедливо вважав «Куліша за найбільшого знавця української мови і стиліста» [3, 165], однак не погоджувався щодо використання письменником словосполуки «кричущі краски», вважав її чужою ладом української мови.

Б. Грінченко, ознайомившись з черговим розділом «Історії літератури руської» Ом. Огоновського на сторінках журналу «Зорі», писав у листі до Т. Зіньківського від 11.10.1889 року наступне: «З поводу Куліша: що ти думаєш про те місце в «Історії» Огоновського, де він каже, що Куліш і р. 1879 був неприхильним до української літератури... Я думаю (на підставі того ж, що він сам каже), що він помиляється» [3, 175]. Йшлося ось про яке твердження Омеляна Огоновського: «Відтак і в 1878 р. Куліш був неприхильним для розвою української літератури, і в листі до Олександра Барвінського, писанім по-російськи, заявив, що вже «изломил українське перо» («Зоря». – 1889. – Ч. 15 – 22).

Справді, П. Куліш у листі до О. Барвінського від 11 грудня 1879 р. із хутора Мотронівка нарікав: «Вспомните только, с каким самоотвержением служил я Галичине в поддержании ее малорусской национальности. Наталкиваясь то на одного, то на другого бесчестного человека в течение десяти лет, я наконец изломал малорусское, или украинское перо мое. Теперь пишу по-великорусски, предоставляя галицким русинам проповедывать какия угодно исторические видумки» [2, 190]. Відомо, що тритомна праця П. Куліша «История воссоединения Руси» (СПб., 1874 – 1879) була сприйнята в Галичині загалом негативно. Чи не цим можна пояснити його емоційну та категоричну самооцінку, висловлювання в листі до Барвінського, адже в 70-х рр. П. Куліш продовжував писати українською, зокрема

опублікував у буковинському альманасі «Руська хата» (Л. : Чернівці, 1877) твір «Хуторянку», а в збірці публіцистики «Хуторская философия и удаленная от света поэзия» (1879) помістив україномовні твори «Ірдова морока», «Беседа старого Розума з Недомыслом, святочное философствование на малорусском языке». Та й у наступні роки він писав твори українською [8, 49 – 52]. Отож, Б. Грінченко таки мав рацію, коли писав про помилковість суджень Ом. Огоновського.

Постать П. Куліша була для обох побратимів своєрідним дороговказом у вірному служінні українській справі в широкому розумінні цього слова. На жаль, передчасна смерть завадила Т. Зіньківському налагодити особисті контакти із П. Кулішем. Однак той знав про Т. Зіньківського з листів до нього Марусі Вовк-Карачевської, дочки відомого українського громадсько-культурного діяча, публіциста, перекладача В. Н. Вовк-Карачевського. Останній високо цінував письменницький та перекладацький хист, глибокі знання української мови Т. Зіньківського (той бував у домі В. Вовка-Карачевського в Києві). Так, зокрема, коли М. Вовк-Карачевська сповістила П. Кулішеві про смерть Т. Зіньківського, той жалкував, що «через нікольність» не читав його праць, але дружина, відома письменниця Ганна Барвінок, читала про його смерть у львівському журналі «Зоря». При тому П. Куліш зауважив: «Коли він простував у своїй тенденції просто, дак велика шкода, що вмер» [16, 188].

У зв'язку з цим варто наголосити на тому, що багатогранна діяльність П. Куліша була для Б. Грінченка тим еталоном, яким «вимірював» і передчасну смерть Т. Зіньківського. Так, у листі до О. Кониського від 23 липня 1891 р., інформуючи адресата, як ведуться пошуки творчої спадщини Т. Зіньківського, Б. Грінченко зазначав: «Про всю великість нашої втрати я вже й не кажу. Він-бо належав до тих, що усю свою душу віддають за ідею і не знають іншого життя. До цього додавалася безмірна любов до рідного краю, широка освіта, талант. Він був з тих, що не знають різниці поміж

словом та ділом, і йшов навпростець туди, куди посилало його пересвідчення.

Наша справа загубила в йому стільки, скільки вона б загубила, якби вмер спочатку своєї діяльності Куліш [...], а може й більш» (підкр. наше. –С. К.), «згубили ми в покійнику такого діяча, якого, мабуть, не скоро вдруге наживемо – якщо наживимо тільки» [4, 31]. Це твердження Б. Грінченка не було гіперболізованим почуттям-усвідомленням непоправної втрати найдорожчої людини. Така висока оцінка заслуг Т. Зіньківського, розуміння його значущості в історії української культури сповна проектується й на саму постать П. Куліша (згадаймо реакцію Б. Грінченка на полемічний виступ Д. Мордовця) щодо відданості українській ідеї, щодо «безмірної любови до рідного краю, широкої освіти, таланту». Саме це й споріднює двох великих українців, Панька Куліша і Трохима Зіньківського, бо вони достоту не знали «різниць поміж словом і ділом», йшли у житті не манівцями, а «простували у своїй тенденції просто» – **незрадливо служили Україні**.

Питання про літературно-громадські контакти Б. Грінченка з родиною Панька Куліша потребує окремого дослідження. Так, В. Яременко у передмові до творів Ганни Барвінок щедро цитує уривки з листів Б. Грінченка до П. Куліша та його дружини [24]. Започатковане Б. Грінченком листом до П. Куліша від 24 березня 1894 року, зазначає дослідник, приязне листування з Кулішами тривало майже до 1905 року. П. Куліш схвально відгукувався про поетичні твори Б. Грінченка, вони обмінювалися своїми книжками, ділилися творчими планами. П. Куліш навіть запрошував його відвідати хутір Мотронівку. Б. Грінченко, як відомо, полишив свій помітний слід в історії українського кулішезнавства. Так, наприклад, у 1897 році він одразу після смерті П. Куліша напише біографічний нарис, яким засвідчив не лише свою глибоку пошану до «одного из замечательнейших уроженцев Черниговской губернии», а й окреслив заслуги П. Куліша в історії української культури. Зважаючи на те, що «его жизнь слишком близка еще к нам», й розуміючи, що дати повну й

об'єктивну оцінку цієї постаті для розвою української літератури, освіти, мови, науки можна лише згодом, Б. Грінченко все-таки виокремлює головні ціхи в діяльності П. Куліша. Особливе значення в історії української культури, зокрема фольклористики, підкреслює Б. Грінченко, мало видання «Записок о Южной Руси», які «произвели впечатление на публику не только как ученый труд (мав на увазі примітки та коментарі П. Куліша. – С. К.), но и как наглядное доказательство силы духовного творчества народа» [5, 12]. Б. Грінченко високо оцінює «Чорну раду» П. Куліша як перший історичний роман, «написанный по украински прекрасным языком», в якому автор постає неабияким «знатоком прошедшего Малороссии», й цілком справедливо пророкує творіві те, що він «остается и всегда будет оставаться замечательным произведением украинской литературы, образцовым во многих отношениях» [5, 13]. Серед заслуг П. Куліша Б. Грінченко називає видання «Граматики», «Народних оповідань» Марка Вовчка, альманаху «Хата», щомісячного журналу «Основа», його перекладацьку діяльність, зокрема переклад Біблії, творів Шекспіра, Байрона, Шиллера. Водночас Б. Грінченко робить спробу оглянути ті історико-літературні праці П. Куліша, у яких простежуються «резкие перемены взглядов» автора на окремі питання української історії, та з'ясувати їх причини й мотиви. За основу своїх міркувань Б. Грінченко бере небезпідставне визначальне твердження: П. Куліш щодо самобутнього розвитку української літератури та мови «никогда не изменял своих взглядов», і з «самого начала своей литературной деятельности держался того взгляда, что малорусская народность должна органически развиваться и найти себе выражение в литературе и искусстве. И его цель была – послужить сколько возможно этому развитию» [5, 33]. Таким чином, Б. Грінченко немов потверджує ту свою думку про віддане служіння П. Куліша українській справі, яку висловив ще 25 жовтня 1888 року у листі до Т. Зіньківського, про що йшлося вище. В одному із листів до Ганни Барвінок, яка «нарікала на молодіж, що цурається рідної мови», зазначав: «Хоч і як мало тепер у нас свідомої своєї

національної інтелігенції, але ж попереду дедалі росте й росте і прийде таки час, коли вона буде велика й дужа. **Якби ж у нас було багато таких робітників, як Куліш! Тоді б се так швидко зробилося**» (підкр. наше. – С. К.) [5, 11].

Помилковість окремих суджень П. Куліша, на думку Б. Грінченка, були спричинені тим, що, будучи «человеком, безумно любящим свой народ», він не знаходив серед цього народу «того, что так страстно хотел бы видеть в нем: культурности и гуманности» [5, 37], а тому так відверто, з «криком страшной боли» люблячого сина докоряв тому ж народові: *«Народе без пуття, без чести і поваги / Без правди у завітах предків диких»*. П. Куліш, справедливо наголошує Б. Грінченко, належав до тих небагатьох українських інтелігентів, які «помирають на своєму посту культурного працівника» [5, 43].

Виявом глибокої поваги до П. Куліша було й те, що Б. Грінченко брав активну участь у підготовці альманаху на згадку про П. Куліша «Дубове листя» (К., 1903), до якого написав передмову [6]. Саме Б. Грінченку хотіла доручити Ганна Барвінок підготовку видання зібрання творів П. Куліша у 20-ти томах [24, 10]. 1902 р. у Києві побачили світ окремим виданням твори Ганни Барвінок, упорядковані Б. Грінченком, до яких подає розлогу передмову про творчість письменниці, за його словами «поета жіночого горя» [1].

Зрештою, якщо вдуматись, то прибрані наймення П. Куліша, Т. Зіньківського, Б. Грінченка, – Павло Ратай, Т. Певний, П. Вартовий, – були символічно забарвлені й добирались їх носіями не випадково, бо саме ці псевдоніми «розкодовують» оту глибоку повагу та взаємоповагу, що панувала у силовому полі цього насправді українського знаково-інтелектуального трикутника-тризуба. Вона, повага та взаємоповага, постає тут як закономірне явище, бо кожен із них – Панько Куліш, Трохим Зіньківський, Борис Грінченко – щиро **орав** та щедро засівав українську ниву питомо добірним словом-насінням, кожен із них був **певний** своїх

національних переконань, кожен із них до скону життя стояв **на варті** українського слова й української літератури, **мріючи про світлу будучину України.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінок Г. Оповідання з народних уст : З портретом авторки / Ганна Барвінок (О. М. Кулишева) ; з передмовою [«Ганна Барвінок»] Б.Гринченка. — К. : Друк. П.Барського, 1902. — XXVIII, 544 с., 1 с. портр.
2. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський ; упоряд. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич. — К. : Смолоскип, 2004. — 528 с.
3. «...Віддати зумієм себе Україні» : Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / вступ. ст., археограф. передм., упоряд., комент., приміт., підгот. текстів, покажчики, додатки, добір ілюстр. матеріалу С. С. Кіраля / С. С. Кіраль. — Київ, Нью-Йорк. — 2004. — 520 с.
4. Возняк М. Матеріали до історії українського письменства ХІХ в. : З листування Бориса Грінченка й Трохима Зіньківського з Олександром Кониським / М.Возняк // Життя і мистецтво. — Річник І. — 1920. — С. 28—33.
5. Гринченко Б. П. А. Кулишъ : Біографическій очеркъ. Приложение къ выпуску І-му «Земскаго Сборника» Черниговской губ. за 1899 г. / Б. Гринченко. — Чернигов : Типография губернскаго земства, 1899. — 43 с.
6. Дубове листе : Альманах на згадку про П. О. Кулиша : З чотырьма портретами Кулишевыми та з малюнками його хаты, похорону й могылы / упоряд. : М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Гринченко ; передм. «До чытачив» Б. Д. Грінченка. — К. : Друк. П. Барського, 1903. — 278 с.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (надалі ІР НБУВ, у тексті статті вказуємо номер фонду та номер одиниці зберігання. — С. К.).

8. Кирилюк Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього / Є. Кирилюк // Укр. бібліографія. — Вип.2. — К., 1929. — 119 с.
9. Комаров М. [Бібліографічна замітка] / М. Комаров // Зоря. — 1887. — №1. — С. 14.
10. Котляревський І. Писання І. Котляревський / І. Котляревський. — СПб. : Вид П. Куліша. — Тип. Департамента уделов. — 1862. — 451 с.
11. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. — К. : Дух і Літера. — 2001. — 300 с.
12. Кулиш П. Климентій, украинский стихотворец / П. Кулиш // Русская беседа. — 1859. — Т. V.— Кн. 17. — С.79—140.
13. Кулиш П. Обзор украинской словесности. I. Климентий (1859). II. Котляревский (1860) / П. Кулиш // Основа. — 1861. — №1. — С. 159—262.
14. Куліш П. Дзвін : Староруські думи і співи / П. Куліш. — Женева : Укр. друк., 1893. — 239 с.
15. Куліш П. О. Твори : в 2 т. / П. О. Куліш. — 2-ге вид. — К. : Наук. думка, 1988. — Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / вступна ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка ; ред. тому М. Д. Бернштейн. — 1988. — 752 с.
16. Могилянський М. П. О. Куліш у 90-х роках (Листи й документи) / М. Могилянський // Червоний шлях. — 1925. — № 8. — С. 180—199.
17. Мордовец Д. Печать в провинции / Д. Мордовец // Дело. — 1875. — № 9. — С. 44 — 74 ; № 10 (окт.). — С. 2 — 32.
18. Мордовець Д. За крашанку — писанка. П. Ол. Кулішеві / Написав Данило Сліпченко-Мордовець / Д. Мордовець. — Пб. : Тип. М-ва Путей Сообщенія (А. Бенке). — 1882. — 42 с.
19. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. К. Нахлік ; НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Літературознавчі студії». — К. : Укр. письменник, 2007. — Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : Наукова біографія.

— Вип. 11. — 463 с. ; Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. — Вип. 12. — 462 с.

20. Павличко Д. Поклон Трохимові Зіньківському // Українська національна ідея. Статті, виступи, інтерв'ю. Документи : у 2-х т. / Д. Павличко — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2012. — Т.2. — 2012. — 846 с.

21. Петров М. Киевская искусственная литература XVIII в., преимущественно драматическая / М. Петров. — К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1884. — 458 с.

22. Самійленко В. Поетичні твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / В. Самійленко ; вступ. ст., упоряд. і прим. М. Чернописьского. — К. : Наук. думка, 1990. — 608 с.

23. Шевчук В. Національна ідея в Україні, зокрема національно-визвольна, та її подвижники : Істор. нарис / В. Шевчук. — К. : МАУП. — 2007. — 272 с.

24. Яременко В. «Забута тінь» української літератури (до 100-річчя від дня смерті Ганни Барвінок – Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської) / В. Яременко // Барвінок Ганна. Твори : у 2-х т. — Л. : БаК, 2011. — Т.1. ; упоряд. В. В. Шендеровський, В. Яременко. — 2011. — С. 5—17.

КИРАЛЬ С. С.

ПАНЬКО КУЛИШ И ЕГО ТВОРЧЕСТВО В ПЕРЕПИСКЕ ТРОФИМА ЗИНЬКИВСКОГО С БОРИСОМ ГРИНЧЕНКО

В статье на материале эпистолярного диалога Т. Зиньковского и Б. Гринченко показано отношение адресантов к фигуре величайшего украинского писателя, общественно-культурного деятеля П. Кулиша, проанализированы их оценки отдельных произведений и сборников художника, в частности «Досвітки».

Ключевые слова: эпистолярный, рецепция, история литературы, дискурс, биографический очерк.

KIRAL S.

**PAN'KO KULISH AND HIS CREATION IN CORRESPONDENCE
OF TROKHIM ZIN'KIVSKIY WITH BORIS GRINCHENKO**

In the article on material of epistolary dialog of T. Zin'kivskiy and B. Grinchenko attitude of senders is rotined toward the figure of the greatest Ukrainian writer, public-cultural figure P. Kulisha, their estimations of separate works and collections of artist are analysed, in particular «Dosvitky».

Key words: epistolyariy, reception, history of literature, diskurs, biographic essay.